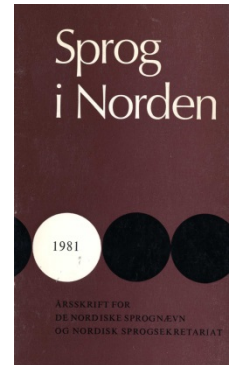


Sprog i Norden

Titel: Språklagstiftning i Sverige
Forfatter: Per A. Pettersson
Kilde: Sprog i Norden, 1981, s. 51-60
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>



© Dansk Sprognævn

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Språklagstiftning i Sverige

Av Per A. Pettersson

Den officiella svenska inställningen till språkliga minoriteter har mycket länge varit att Sverige är ett enspråkigt samhälle. Man har i lagstiftningen "glömt" de gamla språkliga minoriteterna samer och finnar. Detta har inneburit att man på det lokala planet, framför allt i skolorna, kunnat bedriva en ensidig och ofta mycket kraftfull försvenskningspolitik. Det är väl omvittnat från samiskt område, från Tornedalen och från Finnmarkerna i Värmland och Dalarna att svenska inte bara var det enda undervisningsspråket utan också det enda tillåtna språket på rasterna i skolan. Så sent som 1968 fann sig länskolnämnden i Norrbottens län föranlåten att påpeka att det inte var förbjudet för eleverna att tala finska på rasterna. I de mellansvenska finnbygderna var försvenskningen också effektiv och finskan försvann där helt som ett levande språk.

Insikten att Sverige är flerspråkigt vaknade egentligen först i och med den ökande invandringen efter andra världskriget. Fortfarande karakteriserades emellertid den svenska språkpolitiken av passivitet. Det var den enskilde invandrarens ensak hur han lärde sig svenska och något offentligt, i lag reglerat stöd för undervisning i svenska för invandrare var det ingen som ens tänkte på. Att invandrare skulle lära sig svenska och att de skulle inlemmas i det svenska samhället och den svenska kulturen — om de tänkte sig att stanna i landet och inte bara var tillfälliga gästarbetare — tog man däremot som en absolut självklarhet. I och med den explosionsartade tillväxten av invandringen under 1960-talet — i genomsnitt kom det då 36.000 nya invandrare varje år — växte emellertid insikten att svenskkunskaper inte kommer till invandrarna utan undervisning, och att också samhället måste ta sitt ansvar

för denna. Så tillkom 1965 som ett första steg en rätt för alla invandrare att via studieförbund få kostnadsfri svenskundervisning. Några ytterligare milstolpar i svensk språklagstiftning — dvs. i praktiken lagstiftning om invandrarnas språkliga ställning:

- 1966 Grundskolan får resurser för stödundervisning till invandrabarn.
- 1968 Riktlinjer ställs upp för undervisningen av invandrabarn i grundskolan. Hemspråksundervisningen börjar.
- 1969 Undervisningen av invandrabarn tas upp i den nya läroplanen för grundskolan (Lgr 69).
- 1973 Arbetstagare med utländskt medborgarskap får rätt att delta i högst 240 timmars svenskundervisning på betald arbetstid.

Den så kallade invandrarutredningen behandlade under början av 1970-talet medlen och målet för den svenska invandrar- och minoritetspolitiken. Dess arbete ledde 1975 fram till ett riksdagsbeslut där målen sammanfattades i orden jämlikhet, valfrihet och samverkan. På det språkliga området tolkas dessa mål som *att* alla grupper i samhället skall ha samma möjlighet att bibehålla och utveckla sitt modersmål, *att* medlemmar av språkliga minoriteter skall kunna välja i vilken utsträckning de vill utveckla sin språkliga identitet och *att* man skall eftersträva språklig tolerans och solidaritet mellan invandrarna och den övriga befolkningen.

Lagstiftningen inom invandrar- och minoritetsspråksområdet gäller i dag i huvudsak tre olika områden: 1. Ungdomsskolan (och förskolan), 2. Undervisningen av vuxna invandrare och 3. Den statliga förvaltningen, med bl.a. reglering av förhållandet mellan myndigheter och invandrare.

Förskola och ungdomsskola

Inom den grundläggande utbildningen har man som mål för invandrapolitiken satt en aktiv tvåspråkighet, och vid kon-

kretiseringen av detta mål har man beaktat följande fyra delområden.

1. Undervisningsspråk — i början undervisar man enbart på hemspråket varefter svenskan successivt får en allt större roll.
2. Hemspråk — från och med läsåret 1977/78 har kommunerna skyldighet att anordna undervisning i hemspråk och ge studiehandledning på hemspråk.
3. Svenska som främmande språk.
4. Undervisning i övriga främmande språk, främst engelska.

I dag gäller följande för de olika skolstadierna:

Förskolan — Alla fem- och sexåringar som har annat hemspråk än svenska har inom förskolans ram rätt till minst fyra timmars träning i hemspråket per vecka. Sedan denna reform genomfördes med början 1977/78 har antalet invandrabarn i förskolan ökat kraftigt. Av de invandrabarn som är integrerade i svenska grupper får drygt hälften (7.700 av 14.200) hemspråksträning, men dessutom finns ett ganska stort antal deltidsgupper och syskongrupper som är rent enspråkiga och i vilka det alltså endast talas minoritetsspråket.

Grundskolan — I skolförordningen (5 kap. 10 §) stadgas att hemspråksundervisning skall anordnas. Varje kommun är skyldig att inventera behovet av sådan undervisning, att aktivt informera föräldrarna om den, att anordna och tillsammans med föräldrarna planera undervisning i hemspråk om behov finns, att anordna studiehandledning på hemspråk och slutligen att anordna stödundervisning i svenska (dvs. svenska som främmande språk). För elevernas del är hemspråksundervisningen frivillig, medan skolan däremot kan ålägga dem att delta i stödundervisning i svenska om de bedöms behöva ett sådant stöd.

De enskilda kommunerna har stor frihet att själva organisera undervisningen av de språkliga minoriteterna. Formerna växlar också starkt beroende på de stora olikheter som finns mellan olika kommuner från mindre, språkligt homogena kommuner med ett par tre språk till storstäderna och vissa av deras kranskommuner där det kan förekomma undervisning i

upp till fyrtio hemspråk. I princip kan hemspråksundervisningen organiseras på tre olika sätt:

1. Eleven placeras i svensk klass och får gå ifrån den för några timmars hemspråksundervisning och studiehandledning på hemspråket.
2. Eleven placeras tillsammans med några andra barn med samma hemspråk i en i övrigt svensk klass. I klassen undervisar en svensk lärare och en hemspråklärare och en stor del av undervisningen kan ske på hemspråket.
3. Eleven placeras i en hemspråksklass där i princip all undervisning sker på hemspråket.

En kontroversiell fråga — och det gäller inte bara grundskolan utan hela undervisningsområdet — har varit vad som skall menas med hemspråk. Den hittillsvarande tolkningen har varit att det skall vara det språk som barnet använder i sin dagliga miljö, att det således inte skall vara ett för eleven främmande språk. I Skolöverstyrelsens handlingsprogram för invandrarfrågor från 1979 föreslås emellertid att rätten skall vidgas så att exempelvis ett adoptivbarn kan undervisas i ett minoritetsspråk utan att det används regelbundet i hemmet. En sådan vidgning av rätten till hemspråksundervisning har ansetts av särskilt värde för vissa språkliga minoriteter, t.ex. samer och zigenare.

En annan omdiskuterad fråga har varit hemspråksundervisningens frivillighet. Särskilt från invandrarorganisationernas sida har hävdats att hemspråkens status kommer att förbli låg så länge hemspråksundervisningen är frivillig och hemspråken behöver konkurrera med andra ämnen. Man torde kunna räkna med att i dag ungefär bara hälften av de elever som har rätt till hemspråksundervisning utnyttjar denna. För närvarande finns dock inga konkreta planer på ett obligatorium.

Av betydelse för hemspråkens ställning har också varit deras meritvärde. I dag gäller där att betyg i hemspråk är likvärdigt med vilket annat betyg som helst när eleven söker till gymnasieskolan.

Undervisningen i svenska som främmande språk, som är obligatorisk om behov föreligger, kan ges i olika former:

1. Förberedelseklasser, där man samlar nyinvandrade elever från olika språkgrupper och ger dem en intensiv svenskundervisning.
2. Stödundervisning inom klassen eller i klinik, när eleven fortfarande behöver hjälp men ändå behärskar svenska tillräckligt bra för att kunna följa huvudparten av klassens undervisning.

Gymnasieskolan — De regler som gäller för gymnasieskolan bör ses mot bakgrund av att invandrarungdom dels i långt mindre utsträckning än svenska ungdomar går vidare till gymnasieskolan, dels i långt större utsträckning misslyckas med sina gymnasiestudier. I varje fall delvis beror dessa misslyckanden uppenbarligen på språkliga svårigheter.

Gymnasieskolans regler om hemspråksundervisning är i princip ekvivalenta med dem för grundskolan. Kommunen åläggs alltså även här att inventera behovet, att aktivt informera och att anordna undervisning och studiehandledning. I praktiken organiseras vanligen undervisningen i hemspråk så att eleverna byter ut ett av de främmande språk som ingår i den aktuella studievägen, dvs. i regel det enda främmande språket, engelska. Det finns också möjlighet att göra ett sådant utbyte av ett eller flera andra obligatoriska ämnen.

Reglerna om svenska som främmande språk är vagare än de som gäller för grundskolan. Något absolut tvång för kommunerna att anordna sådan undervisning föreligger inte.

Den mest kontroversiella frågan på gymnasienivån är betygen och meritvärdet. Liksom på grundskolenivån är ett betyg i hemspråk likvärdigt med vilket annat betyg som helst, men däremot blir ett avgångsbetyg med hemspråk i praktiken aldrig behörighetsgivande för tillträde till högre utbildning. För tillträde till den svenska högskolan gäller nämligen som allmänt behörighetskrav minst två års engelska från gymnasieskolan. Eftersom hemspråksundervisning som nämnts som regel organiseras så att hemspråket ersätter engelska ställs alltså invandrareleverna inför valet att avstå från hemspråksundervisning eller avskära sig själva från möjligheten till högre studier.

Tornedalsfinskan och samiskan

Någon speciell lagstiftning som behandlar de äldre, inhemska språkliga minoriteterna finns inte. Reglerna om hemspråksundervisning gäller emellertid även för dessa, vilket innebär att exempelvis samer och Tornedalsfinnar skall erbjudas hemspråksundervisning i grundskola och gymnasieskola.

Sedan 1955 har det förekommit undervisning i finska vid gymnasiet (läroverket) i Haparanda, till att börja med som ett tillvalsämne utöver den vanliga studieplanen. I hela Tornedalsområdet har det sedan 1970 varit möjligt att i grundskolan välja finska i stället för annat lämpligt ämne. Läsåret 1970/71 valde 313 elever finska som hemspråk i Norrbottens län. Läsåret 1978/79 var motsvarande antal 1.932, vilket motsvarar 34 % av de elever som uppger finska som hemspråk. I de ursprungligen finskspråkiga kommunerna är det dock en betydligt lägre andel, i Pajala exempelvis bara 23 %. Nyinvandrade finsktalande väljer däremot i mycket större utsträckning att läsa finska som hemspråk, i exempelvis Luleå 70 % och i Piteå 98 %. Denna skillnad hänger säkerligen i stor utsträckning samman med attitydsskillnader. Det är fortfarande vanligt att Tornedalseleverna uppger att de gärna talar finska med sina kamrater på rasterna men att klassrumsspråket är svenska för dem. Attitydskillnaden återspeglas också i uppläggningsen av undervisningen. I Luleå där finskan har en svag ställning organiserar man helst hemspråksklasser. I Haparanda däremot, där finskan står stark och man har inställningen att det är svenskan som behöver stärkas, föredrar man att bilda sammansatta klasser. Liksom i landet i övrigt minskar på gymnasienivå i förhållande till grundskolenivå andelen elever som väljer att läsa finska som hemspråk. Också andelen elever som uppger sig tala finska i hemmet minskar drastiskt, säkerligen främst beroende på den inställning till finskan som finns.

Undervisningen i samiska regleras i sameförordningen, i vilken det stadgas att samiska i de s.k. sameskolorna skall vara ett obligatoriskt ämne. Obligatoriet innebär att eleverna måste delta i undervisningen men att de har möjlighet att själva välja omfattningen. Samiska används även i viss utsträckning som

undervisningsspråk. För närvarande ges undervisning i och på samiska i alla svenska fjällkommuner, i princip enligt reglerna om hemspråksundervisning. Totalt deltar ca 400 elever i denna undervisning, de allra flesta i grundskolan. Några få elever vid gymnasierna i Kiruna och Malmberget undervisas också i samiska.

Frivillig vuxenutbildning

Den tvingade lagstiftningen inom utbildningsområdet gäller alltså grundskolan, gymnasieskolan och förskolan. Vid sidan om undervisningen inom dessa ramar förekommer emellertid även en bred verksamhet inom olika former av vuxenutbildning. Också här finner man en växling mellan hemspråksundervisning, handledning på hemspråk och svenska som främmande språk. Här skall bara nämnas några exempel.

1. Studieförbunden är traditionellt en av de stora anordnarna av utbildning i svenska som främmande språk. Det är nu också vanligt att de arrangerar studiecirkelar i hemspråk och i traditionella studiecirkelsämenen som språk, föreningskunskap och estetiska ämnen på olika hemspråk. Dessutom ansvarar studieförbunden för utbildningen av s.k. kontakttolkar inom social-, sjukvårds-, arbetsmarknads-, arbetsplats- och rättstolkning.

2. GRUNDVUX — dvs. grundutbildning för vuxna med inga eller bristfälliga kunskaper i läsning, skrivning och matematik. Våren 1978 var 83 % av deltagarna i GRUNDVUX invandrare och 2/3 av dessa var kvinnor.

3. Kommunal vuxenutbildning — invandrare deltar i mycket stor utsträckning i denna. Det gäller inte minst undervisningen i svenska. Samtidigt har man den allmänna erfarenheten att många av dessa invandrare har bristfälliga svenskkunskaper. Det finns också ett behov av vuxenutbildning på hemspråk.

4. Arbetsmarknadsutbildning (AMU) som är ett viktigt instrument för att förbättra invandrarnas möjligheter på arbetsmarknaden. De flesta invandrare som genomgår AMU-utbildning får undervisning i svenska som främmande språk

med samhällsorientering i kurser motsvarande nio veckor. AMU är också engagerad i flera andra typer av undervisning för invandrare och minoriteter.

Allt detta är alltså exempel på frivillig utbildning och här finns inga tvingande lagregler. Däremot finns ett offentligt intresse för dessa verksamheter på så sätt att det utgår någon form av statligt ekonomiskt stöd. Detta förenas dessutom ofta med en viss kontroll av exempelvis läromedel och kursplaner. I detta sammanhang kan också nämnas att staten ekonomiskt stöder forskning om utbildning av invandrare och att man sedan några år tillbaka också bedriver en tvåårig utbildning av hemspråklärare. Den sker vid institutionerna för lärarutbildning (de tidigare lärarhögskolorna) och ges för närvarande i finska, serbo-kroatiska, spanska, turkiska, grekiska, arabiska, assyriska/syrianska och danska.

Svenska på betald arbetstid

Det andra huvudområdet inom vilket invandrare har fått erkända språkliga rättigheter gäller rätten till svenskundervisning på betald arbetstid, som regleras i Lag om rätt till ledighet och lön vid deltagande i svenskundervisning för invandrare (SFS 1972: 650 med ändring senast 1976: 590). Denna lag ger, med vissa undantag, alla utländska arbetstagare rätt att delta i undervisning i svenska på betald arbetstid under 240 timmar. Denna rättighet är inte förknippad med något krav på arbets-tillstånd, vilket hade varit orimligt eftersom alla de finländska invandrarna då inte hade omfattats av lagen.

Arbetsgivaren är enligt denna lag skyldig att informera alla nyanställda invandrare om lagens innehåll och att inom 60 dagar från anställningens början bereda arbetstagaren möjlighet att påbörja studierna. Arbetstagaren är å sin sida skyldig att påbörja utbildningen senast inom två år från det han började sin första anställning i Sverige.

Grundregeln i lagen är att undervisningen skall vara förlagd till ordinarie arbetstid. Vidare stadgas att lönen skall motsvara den som arbetstagaren skulle ha fått om han arbetat i sitt

ordinarie arbete. Det skall med andra ord inte vara möjligt att resa praktiska eller ekonomiska hinder för deltagande i undervisningen. Slutligen stadgas också att undervisningen skall anordnas av godkända studieförbund, alltså inte direkt av arbetsgivaren.

I tillämpningsföreskrifter till lagen har klargjorts vilka som har rätt till 240 timmars undervisning, dvs. vilka som skall anses sakna svenskkunskaper, och vilka som har rätt till en kortare utbildning. Där föreskrivs också en omfattande registreringskyldighet, tänkt att förhindra både att invandrarna vägras att utnyttja sina rättigheter och att de överutnyttjar dem. Ett förslag finns om att upphäva denna skyldighet.

Ett allmänt problem med utbildningen av vuxna invandrare har varit att den är spridd på en mängd olika undervisningsorgan. Bland annat sker en betydligt mindre andel av utbildningen inom 240-timmarskurserna än vad man tänkte sig när dessa tillskapades (ca 300.000 lektionstimmar av totalt ca 950.000). Ett skäl till detta är den nuvarande finansieringen av 240-timmarskurserna, som innebär att det enskilda företaget helt står för kostnaden för sina arbetstagare. Detta har resulterat i att många företag undviker att anställa invandrare som ännu inte genomgått kursen. Sedan december 1978 arbetar en kommitté med att försöka komma tillrätta med dessa problem inom invandrarundervisningen.

Förvaltningslagen

Det tredje område inom invandrar- och minoritetsspråkens ställning som reglerats i svensk lag gäller rätten att utnyttja tolk vid kommunikation med en offentlig myndighet. Stadgan det återfinns i förvaltningslagen, som allmänt skall styrka den enskildes rättssäkerhet i relationen med en myndighet. Dess § 9 lyder: "När myndighet har att göra med någon som ej behärskar svenska språket eller är allvarligt hörsel- eller tal-skadad, bör myndigheten vid behov anlita tolk." Paragrafen har successivt skärpts och från början stod *får* (dvs. det var inte förbjudet att) i stället för *bör* (dvs. ett starkt men inte helt bindande påbudande). Det har också, särskilt från in-

vandrarorganisationer, yrkats att *bör* skulle skärpas ytterligare ett steg till *skall*.

Det praktiska problemet med denna paragraf är annars det vaga "vid behov". Den som i dag bestämmer om behov föreligger är myndigheten, men dessutom kan det vara mycket svårt att få fatt på en villig och kvalificerad tolk när han behövs.

Nordisk jämförelse

En jämförelse med de övriga nordiska länderna visar att en lagstiftning motsvarande den svenska i stor utsträckning av naturliga skäl saknas. Liksom i Sverige finns i såväl Norge som Danmark i ungdomsskolan dels undervisning i det nationella språket, dels frivillig undervisning i hemspråk. Andelen elever som deltar i hemspråksundervisningen varierar i Norge starkt mellan olika språkgrupper och mellan olika fylken. I Norge ges försöksvis också undervisning på elevernas hemspråk.

I Norge finns en kostnadsfri norskkurs om 240 timmar för utländska arbetstagare, men till skillnad från den svenska 240-timmarskursen äger den bara delvis rum på betald arbetstid. Även i Danmark finns en motsvarighet till 240-timmarssvenskan, men den danska kursen omfattar endast 40 timmar. Det danska socialministeriet har också sedan 1970 haft en omfattande telefontolkservice, som i vissa avseenden motsvarar syftet bakom stadgandet i den svenska förvaltningslagen.